

Tomaszewski, Jerzy

„Gegen den Storm”. Allgemeine Jüdische Arbeiterbund „Bund” in Polen 1918–1939”, Gertrud Pickhan, Stuttgart-München 2001 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 93/1, 131-132

2002

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Sumując należy podkreślić, że książka rozszerza naszą wiedzę nie tylko o samym Kraszewskim, lecz także o jego otoczeniu, o funkcjonowaniu czasopism i wydawnictw, z którymi był związany, wreszcie o modach intelektualnych epoki. Wywody autora uzupełniono bibliografią, indeksem nazwisk i niemieckojęzycznym streszczeniem. Miejmy nadzieję, że książka zwróci ponownie uwagę na pisarza, którego sukces czytelniczy jeszcze do niedawna wydawał się być trwały — sądząc bowiem po relacjach bibliotekarzy, Kraszewski dopiero w ubiegłym dziesięcioleciu utracił swą zadziwiającą popularność autora powieści historycznych czytanych „pod strzechą”.

Andrzej Szwarc
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Gertrud P i c k h a n, „Gegen den Strom”. *Allgemeine Jüdische Arbeiterbund „Bund” in Polen 1918–1939*, Schriften des Simon–Dubnow–Instituts Leipzig, wyd. Dan D i n e r, t. I, Deutsche Verlags–Anstalt, Stuttgart–München 2001, s. 445.

Dzieje Bundu (jak w skrócie nazywano Powszechny Żydowski Związek Robotniczy) w Polsce są stosunkowo mało znane, jakkolwiek nie tak dawno jeszcze badania nad historią ruchu robotniczego były otaczane szczególną opieką i zajmowała się nimi specjalnie w tym celu powołana instytucja. Tak się jednak stało, że owa opieka okazała się aż nazbyt troskliwa i w rezultacie szkodliwa dla rzeczywiście gruntownych badań, ukazujących wszystkie aspekty przeszłości. Bund wprawdzie był lewicowy, krytykował nieraz Polską Partię Socjalistyczną za nie dość rewolucyjną i niekonsekwentną politykę oraz za kompromisy z prawicą, lecz daleki był od aprobaty koncepcji, a zwłaszcza praktyki bolszewików, szczególnie w latach trzydziestych. Bund w żadnym przypadku nie nadawał się więc do tego, by nawiązywać do jego tradycji, zaś tragiczny los Wiktora Altera i Henryka Erlicha w ZSRR skłaniał raczej do dyskrekcji. Ważna rola Bundu w życiu społeczności żydowskiej oraz w polityce Rzeczypospolitej Polskiej, a także w międzynarodowym ruchu robotniczym powoduje, że nowa książka dotycząca historii tej partii zasługuje na uwagę wszystkich historyków interesujących się najnowszą historią naszego kraju.

Struktura książki oraz zakres analizowanych w niej problemów różnią się znacznie od ujęć najczęściej stosowanych w polskich publikacjach poświęconych historii partii politycznych, zwłaszcza działających w środowisku robotniczym, w których autorzy rozpatrują struktury organizacyjne, spory ideologiczne oraz działalność, zwłaszcza strajkową. Autorka wprawdzie zarysowała dzieje organizacyjne Bundu, ewolucję jego koncepcji ideowych oraz strategii, jak również różnice poglądów wewnątrz partii, lecz główne jej zainteresowanie dotyczy więzi łączących członków i sympatyków partii, relacji między Bundem a środowiskiem, w którym działał, a także jego miejsca w otoczeniu nieżydowskim i stosunku do międzynarodowego ruchu robotniczego. Analiza dotyczy przede wszystkim lat trzydziestych, natomiast dzieje partii w okresie od powstania państwa polskiego do 1929 r. zostały potraktowane stosunkowo zwięźle w rozdziale drugim (rozdział pierwszy jest wprowadzeniem do tematyki książki). Sądzę, że cezura roku 1929 jest uzasadniona, zaś autorka przedstawiła wyczerpujące argumenty na rzecz takiego ujęcia.

Zasadnicze rozważania zostały zawarte w czterech następnych rozdziałach o charakterze rzeczowym. Rozdział trzeci („*Di bundisze miszpoche*: identyfikacja grupowa i cechy charakterystyczne”) zawiera analizę więzi łączących członków i sympatyków Bundu, które nadawały tej partii szczególne oblicze i wyróżniały ją od innych ugrupowań politycznych, zarówno żydowskich, jak nieżydowskich; pewne analogie skłonny byłbym widzieć jednak w Polskiej Partii Socjalistycznej oraz związanych z nią organizacjach działających w polskim środowisku robotniczym. Rozdział czwarty, pod tytułem „Bund na ulicy żydowskiej”, obejmuje przede wszystkim analizę struktury ludności żydowskiej w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki proletariatu. Służy to ukazaniu stosunku partii do kwestii narodowej, jej polityki kulturalnej i oświatowej oraz relacji z innymi nurtami ideologicznymi, zwłaszcza wyznawcami judaizmu i syjonistami. Na wnikliwą uwagę zasługuje ukazanie konsekwentnej postawy ideologów Bundu wobec państwa polskiego, którego byli obywatelami, uprawnionymi (m.in. dzięki

wielu stuleciom obecności Żydów w Polsce i ich udziałowi w pracy dla dobra kraju i w jego losach) do zabierania głosu we wszystkich sprawach. Rozdział piąty przedstawia miejsce Bundu na polskiej scenie politycznej, ze szczególnym uwzględnieniem jego stosunków z PPS. W rozdziale szóstym autorka analizuje stosunek Bundu do ZSRR, do międzynarodówki socjalistycznej oraz do wydarzeń w Austrii i Hiszpanii. Książkę uzupełnia zestawienie najważniejszych informacji biograficznych o 31 działaczach Bundu oraz — jak w każdej dobrze wydanej książce — indeks nazwisk.

Godny uznania jest wykaz źródeł i literatury. Autorka korzystała z archiwów w Bonn, Moskwie, Warszawie, Berlinie, Amsterdamie i Nowym Jorku. Wśród źródeł opublikowanych i literatury znajdujemy czasopisma i książki w językach jidysz, polskim, niemieckim, francuskim, angielskim oraz rosyjskim. Łatwo się zorientować, że bibliografia nie jest dla ozdoby, lecz wymienione źródła i literatura zostały rzeczywiście solidnie wykorzystane. Autorka podejmuje także dyskusję z niektórymi stwierdzeniami swych poprzedników, zwraca uwagę na rozbieżności poglądów w rozmaitych kwestiach, wskazuje także problemy wymagające kontynuowania badań. Książkę zamyka zwięzły bilans działalności Bundu w niepodległej Polsce, w którym Gertrud Pickhan podkreśla, że partia ta wyrosła ze środowiska ludzi pracy, związana była ściśle z krajem, w którym działała oraz solidaryzowała się z analogicznymi ugrupowaniami w innych krajach.

Druga wojna światowa, okupacja niemiecka oraz Zagłada przyniosły kres kwitnącej w Polsce żydowskiej kulturze oraz życiu politycznemu, a następujące po 1944 r. przeobrażenia polityczne stanęły na przeszkodzie odbudowie osiedla żydowskiego. Autorka nie podejmuje wprawdzie problematyki losów żydowskich po 1939 r., lecz w całej książce dostrzec można w podtekście świadomość tragedii, którą przyniosła niemiecka okupacja.

Gertrud Pickhan żywi bez wątplenia sympatię dla Bundu oraz jego działaczy. Łatwo ją dostrzec w wielu fragmentach książki, lecz nie oznacza to braku krytycyzmu w stosunku do przedmiotu analizy. Jej podziw wywołuje przede wszystkim specyficzna, niemal rodzinna atmosfera oraz silne więzy lojalności łączące członków z partią; wyraża to zresztą tytuł trzeciego rozdziału. Czy jednak była to charakterystyczna cecha wyłącznie Bundu? Sądzę, że jest to zagadnienie szersze, wymagające przeprowadzenia analizy porównawczej zarówno z niektórymi innymi partiami żydowskimi, a zwłaszcza z organizacjami młodzieżowymi, jak też z partiami i organizacjami działającymi w środowiskach robotniczych innych narodowości; w Polsce zwłaszcza z PPS. Rozumiem, że dokonanie takich porównań przekraczało zakres omawianej książki, toteż będzie to zadanie przyszłych badań.

Autorka zwraca uwagę na zróżnicowanie stanowiska działaczy Bundu wobec ZSRR (s. 150–152). Wprawdzie krytycyzm ich był dalej idący niż u wielu lewicowych intelektualistów w zachodniej Europie (m.in. zwracano uwagę na „koszarową dyscyplinę” komunistów), lecz zarazem ujawniali sympatię dla październikowej rewolucji socjalistycznej oraz idei dyktatury proletariatu. Zastanawiam się jednak, czy w cytowanym liście Chmurnera do jego brata nie znajduje się niewypowiedziana jednoznacznie możliwość usprawiedliwienia niektórych przynajmniej zbrodni popełnianych w ZSRR pod hasłem obrony socjalizmu oraz interesów ludzi pracy. Mam wrażenie, że zwłaszcza w poglądach frakcji określanej jako *cwejer* zawierały się istotne elementy tzw. sekciarstwa, a więc postawy zagrażającej łamaniu zasad, w obronie których występowali niejednokrotnie działacze Bundu.

W niektórych kwestiach szczegółowych lub stanowiących uzupełnienie podstawowych rozważań autorki zachowuję nieco odmienny pogląd. Nie jestem przekonany o trafności generalnej opinii (którą sformułował cytowany na s. 72 Michael Walzer), że w państwach narodowych istnieją mniejsze szanse dla pluralizmu niż w wielonarodowych imperiach lub państwach federacyjnych; przykłady imperiów, takich jak choćby ZSRR lub Austro-Węgry raczej temu przeczą. Generalna opinia o postawach polskich (s. 76–77) jest, mam wrażenie, bezzasadnym uogólnieniem poglądów narodowych demokratów i nie dotyczy innych nurtów polskiej polityki. Gertrud Pickhan nie dostrzega także, że cytowany przez nią fragment przemówienia Ericha 8 lipca 1920 z postulatem zawarcia pokoju z republikami radzieckimi i niezwłocznego zakończenia wojny stanowił w tym akurat momencie błąd polityczny mówcy i trudno się dziwić ostrej reakcji prasy polskiej, a następnie władz (s. 81). Nawiasem mówiąc, informacja na sąsiedniej stronie, że celem polskich działań w tym czasie było przywrócenie na wschodzie granicy 1772 r., nie jest ścisła. To są jednak kwestie marginalnego znaczenia.

W sumie uważam, że recenzowana książka jest jedną z ważniejszych publikacji dotyczących dziejów Polski w okresie międzywojennym, nie tylko z punktu widzenia dziejów społeczności żydowskiej. Warta jest bez wątplenia przekładu na język polski.

Jerzy Tomaszewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny